

Maciej Motas

Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego

ORCID: 0000-0002-1197-3911

„Antykomunistyczny rusofil” na wojnie polsko-bolszewickiej 1920 roku

Słowa kluczowe

wojna polsko-bolszewicka, Józef Haller, Jędrzej Giertych

Streszczenie

Jędrzej Giertych, począwszy od lat 30. XX w., należał do czołowych ideologów i działaczy Stronnictwa Narodowego. W dorosłe życie wkraczał jako siedemnastoletni ochotnik, walczący w wojnie polsko-bolszewickiej. Brał udział w bitwach pod Surazem, Łapami, Raciborami oraz w początkowej fazie bitwy warszawskiej, podczas której jego oddział stanowił część sił 5. Armii gen. Władysława Sikorskiego. Swoje przeżycia z tego okresu opisał m.in. w wydanej w 1958 r. pracy zatytułowanej *Wspomnienia ochotnika 1920 roku*. Problematyka dotycząca wojny poruszana była również w pracach historycznych, których autorem był związany z Narodową Demokracją ideolog.

Politycy Narodowej Demokracji należeli w pierwszych latach niepodległości do konsekwentnych przeciwników ówczesnej polityki wschodniej, prowadzonej przez obóz Józefa Piłsudskiego¹. Nie tylko nie przestrzegali Rosji jako naczelnego zagrożenia, ale też przeciwstawiali się

---

¹ Zob. m.in.: J. Engelgard, *Koncepcje inkorporacyjne Romana Dmowskiego i ruchu narodowo-demokratycznego w latach 1918–1921*, [w:] *Od Bitwy Warszawskiej do Traktatu Ryskiego*, red. T. Skoczek, Warszawa 2014, s. 149–164; J. Waskan, *Zagadnienia polityki wschodniej w myśli politycznej ruchu narodowego w latach 1917–1921*, [w:] *Świat wokół Rzeczypospolitej. Problematyka zagraniczna w polskiej myśli politycznej pierwszej połowie XX wieku*, pod red. W. Parucha, K. Trembickiej, Lublin 2007, s. 283–293.

politycznym planom budowy niepodległej Ukrainy, forsowanym w czasie I wojny światowej przez środowiska określane jako aktywistyczne². Uznawali, iż utworzona, w przypadku powodzenia działań militarnych, niepodległa Ukraina szybko wznieci z Polską spór o Małopolskę Wschodnią oraz stanie się państwem uzależnionym od polityki niemieckiej³. Również w następnych latach krytyczna ocena koncepcji wschodnich J. Piłsudskiego nie uległa zmianie. Kluczowym argumentem podnoszonym przez wszechpolaków było twierdzenie, iż plany te doprowadziły Polskę, tuż po odzyskaniu przez nią niepodległości, niemal do jej ponownej utraty⁴. Na początku lat 30. ubiegłego wieku niekwestionowany lider obozu Narodowej Demokracji – Roman Dmowski, dokonując rekapitulacji dotychczasowych stosunków Polski ze Związkiem Radzieckim, wskazywał: „Właściwie, od początku istnienia naszego odbudowanego państwa, nie mieliśmy żadnych dowodów na to, żeby Sowiety na serio przedsięwzięły wyprawę na Polskę w celu jej zniszczenia. Jeżeliśmy widzieli bolszewików pod Warszawą w r. 1920, była to tylko konsekwencja wyprawy kijowskiej, mającej na celu oderwanie Ukrainy od Rosji”⁵. Inny reprezentatywny przedstawiciel obozu narodowego, Joachim Bartoszewicz, w pisanej we wrześniu 1920 roku pracy stwierdzał zaś:

Program federacyjny miał niby wzmocnić potęgę Polski przez osłabienie Rosji i odgrodenie się od niej szeregiem państw i państewek buforowych, obdarzonych niepodległością. Samodzielne państwa: łotewskie, litewskie, białoruskie, ukraińskie miały być sojusznikami Polski i rozszerzać jej wpływ na wschodzie. (...) Długo ciągnęły się popufne, szerszym kołom politycznym nieznanne pertraktacje. Rezultatem ich był słynny kwietniowy układ z atamanem Petlurą, który sprowadził efektowną naszą ofensywę na

---

² Szerzej na temat współpracy polsko-ukraińskiej w opisywanym okresie zob. C. Grzelak, *Polityczne i wojskowe uwarunkowania sojuszu polsko-ukraińskiego w 1920 roku (Piłsudski – Petlura)*, [w:] *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920*, pod red. T. Krząstka, Warszawa 2009, s. 9–24.

³ J. Engelgard, „*Cud nad Wisłą*” – 1920 rok, Warszawa 1988, s. 8.

⁴ Badacz tej problematyki wskazywał: „Sytuacja uległa zmianie po wycofaniu wojsk polskich z Kijowa. Endecja rozpętała wówczas ostrą walkę z federalistami. Szczególnie zaś gwałtownie krytykowała Piłsudskiego i piłsudczyków oraz socjalistów i »Wyzwolenie«. (...) Całą odpowiedzialnością za groźbę katastrofy obarczali orientację przeciwną, jej romantyczne fantazje nieliczące się z realiami politycznymi i militarnymi. Początek niepowodzenia według »Gazety Warszawskiej« stanowiła «lekkomyślna wyprawa na Kijów z pobudek zaślepienia politycznego (...), bezbrzeżny program granic z r. 1772, z towarzyszącym mu odrywaniem od Rosji niepodległej Ukrainy, co społeczeństwo rosyjskie zjednoczyło» do walki z Polską”, J. Faryś, *Między Moskwą a Berlinem. Wizja polskiej polityki zagranicznej 1918–1939*, Szczecin–Warszawa 2019, s. 71.

⁵ R. Dmowski, *Świat powojenny i Polska*, Wrocław 1999, s. 132.

Kijów, sromotny odwrót od Dniepru aż do Wisły i grozę bolszewicko-niemieckiego najeżdzu. I tylko bohaterstwu swego żołnierza, patriotycznemu ocknięciu się całego narodu i świętej pomocy francuskiego dowództwa zawdzięcza Polska swe ocalenie⁶.

Pomimo tak jednoznacznego stanowiska, zarówno czołowi politycy, jak i szeregowi działacze obozu narodowego, a także szerokie rzesze społeczeństwa, które popierały program Narodowej Demokracji, czynnie zaangażowały się w wysiłki, mające na celu obronę świeżo odzyskanej przez Polskę niepodległości. Przywódca obozu narodowego R. Dmowski zasiadał w powołanej 1 lipca 1920 roku Radzie Obrony Państwa, zaś jedna z ówczesnych „ikon” obozu narodowego, gen. Józef Haller, stanęła na czele Armii Ochotniczej⁷. Osobisty wkład J. Hallera w sukces zaciągu do tej armii symbolizuje jego wizerunek widniejący na plakacie *Wstąp do wojska. Broń Ojczyzny* autorstwa Stanisława Sawiczewskiego. Jak wskazywał biograf generała: „W całym kraju rozwieszano olbrzymie plakaty, na których znajdowała się postać Hallera w błękitnym mundurze, opartego na lasce, z uniesioną dłonią”⁸. Także inny z badaczy tej problematyki podkreślał ich donośny, propagandowy walor: „Plakaty z marsową twarzą Józefa Hallera, z charakterystyczną laską, na której się opierał (od czasu wypadku samochodowego w 1915 roku), były na każdym większym murze i słupie ogłoszeniowym”⁹. Był zatem J. Haller „dobrym duchem i twarzą” armii, do której w ciągu kilku tygodni zgłosiło się 100 tys. młodych ludzi.

Wśród nich znajdował się m.in. siedemnastoletni wówczas Jędrzej Giertych (ur. 7 stycznia 1903 r.). Pomimo młodego wieku przyszedł ideolog Stronnictwa Narodowego miał już w swojej biografii szereg epizodów charakterystycznych dla ludzi z jego pokolenia. Był m.in. naocznym świadkiem rewolucji na terenie Rosji, gdzie przebywał z rodziną (jego ojciec był dyrektorem handlowym w stoczni okrętowej Rosyjsko-Bałtyckiego Towarzystwa Budowy Okrętów w Tallinie, następnie

---

⁶ J. Bartoszewicz, *Zagadnienia polityki polskiej. Wybór pism*, wstęp K. Kawalec, Kraków–Warszawa 2016, s. 119–121.

⁷ Szerzej na ten temat pisze m.in.: P.Ł.J. Andrzejewski, *Gen. Józef Haller w Bitwie Warszawskiej*, [w:] *General Józef Haller – patriota, żołnierz, wychowawca młodzieży, społecznik*, Warszawa 2014, s. 96–104.

⁸ S. Aksamitek, *General Józef Haller. Zarys biografii politycznej*, Katowice 1989, s. 138.

⁹ J. Engelgard, *Józef Haller – w cieniu wielkiej legendy*, [w:] *General Józef Haller i jego żołnierze. Informator z wystawy*, pod red. T. Skoczka, Warszawa–Wrocław 2019, s. 16.

zaś w Petersburgu). Należał do harcerstwa, na terenie Kielc brał udział w przejmowaniu władzy z rąk austriackich. Zgłosił się do udziału w akcji plebiscytowej na terenie Warmii. Na front udał się prosto z ławy szkolnej, jako uczeń warszawskiego Gimnazjum im. Ziemi Mazowieckiej. Udział w wojnie polsko-bolszewickiej w dość lapidarny sposób zrelacjonował w napisanym w 1974 roku na emigracji w Wielkiej Brytanii *Curriculum vitae*:

Gdy wróciłem do Warszawy z Tczewa, okazało się, że trzeba iść do wojska, bo sytuacja na froncie jest groźna. Opisałem to przy innej okazji. Brałem udział w 5 bitwach osłonowych w odwrocie, a potem w bitwie warszawskiej, a właściwie w bitwie nad Wkrą, w której 15 sierpnia byłem ranny. Powróciłem potem do szkoły¹⁰.

Rozwinięcie tego lakonicznego zapisu stanowiła odrębna praca zatytułowana *Wspomnienia ochotnika 1920 roku*¹¹. Wydana pierwotnie w Paryżu w roku 1958, stanowiła rodzaj relacji spisanej po latach. Jak sam podkreślał, pisana ona była z „żabiej perspektywy”:

Widnokrzę szeregowca piechoty, zwłaszcza niewykształconego i niemającego doświadczenia jest bardzo ograniczony. Nie wie, co się dzieje. Każą strzelać, to się strzela, każą maszerować, to się maszeruje, każą się położyć w tyralierze, to się leży, ale co to wszystko znaczy, zwykle nie ma się najmniejszego pojęcia. Moje opisy bitwy mogą się czytelnikowi wydawać bardzo niekompletne i niedające obrazu wydarzeń. (...) Wydarzenia historyczne oglądane, jak mówią Niemcy «von der Froschperspektive» (z żabiej perspektywy)¹².

Jednak to właśnie owa *Froschperspektive* czyni relację Giertycha tak wartościową. Ukazuje ona losy prostego żołnierza, trud i niedogodności związane z warunkami bytowymi, w tym najbardziej przyziemne troski, które w warunkach wojennych, w wymiarze jednostkowym, urastają do rangi pierwszoplanowych. Takim utrapieniem staje się w pewnym momencie, dla opisującego wydarzenia młodego ochotnika, brak obuwia. Jak sam podkreślał: „Była to prawdziwa katastrofa. Być żołnierzem piechoty bez butów, to chyba rzecz gorsza niż być w butach a nago”¹³.

---

¹⁰ J. Giertych, *Curriculum vitae Jędrzeja Giertycha*, oprac. M. Andrzejczak, Krzeszowice 2011, s. 28.

¹¹ Szerzej na temat pracy piszę w artykule: *Jędrzej Giertych na wojnie*, „Myśl Polska” 2012, nr 41–42, s. 15.

¹² J. Giertych, *Wspomnienia ochotnika 1920 roku*, Warszawa 2012, s. 59–60.

¹³ *Ibidem*, s. 110.

Wojenna epopeja Giertycha zaczęła się na terenie warszawskiej Cytadeli. Udał się tam wraz ze stryjecznym bratem Jerzym, który z grupą harcerzy z Gostynina przebywał już w tamtejszych koszarach:

Pierwszy raz w życiu przekraczałem mury Cytadeli, jeszcze przed kilku laty groźnego ośrodka zaborczej władzy nad Polską najpierw rosyjskiej, a ostatnio niemieckiej. Byłem zdziwiony. Widać, że to jakby całe miasto, złożone z ulic, zieleńców, szeregu bloków koszarowych. Cicho było w tym mieście. Tylko liczne, śpieszne młode kroki dudniły po bruku. Jerzy prowadził mnie do bloku, w którym umieszczono harcerzy gostynińskich. Budynek był mroczny, ponury i ciemny. Pachniało w nim wilgocią. Weszliśmy po obszernych, ciemnych schodach na piętro. Z długiego korytarza drzwi wiodły do ogromnej sali, z której ścian sypał się tynek. Nie było w niej żadnych mebli, tylko na ziemi leżały w kilku szeregach liczne sienniki¹⁴.

To właśnie na terenie Cytadeli tworzone były poszczególne oddziały formującej się Armii Ochotniczej. Giertych trafił do 7. kompanii 2. batalionu 201. Pułku Piechoty. Była to jednostka całkowicie nowa, zorganizowana w oparciu o kadre 1. pułku piechoty, z którego wyłoniły się 101. pułk rezerwowy i 201. pułk ochotniczy. 7. kompania składała się w połowie z harcerzy, resztę stanowili zaś ochotnicy z robotniczych przedmieść Warszawy. Na mieszany skład jednostki zwracał uwagę również służący w 201. Pułku Piechoty polityk Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie” Stanisław Thugutt, „który podkreślał, że w batalionie było dużo młodzieży szkolnej, dużo robotników i chłopów i duża garść inteligencji”¹⁵.

Młodzi ochotnicy, pomimo iż byli elementem niedoświadczonym w warunkach bojowych, stanowili ważne uzupełnienie istniejących już jednostek. Szczególnie wartościowy był udział harcerzy jako „żywiołu stanowiącego pewnego rodzaju rdzeń, bo mającego trochę zaprawy, dyscypliny i wyćwiczenia”¹⁶. Swym entuzjazmem i patriotyczną motywacją wpływali nierzadko dodatkowo także na „stare wojsko”. Po latach sam Giertych wspominał to z pewnym dystansem, pisząc: „Został mi we wspomnieniach przejmujący obraz: młodzieńskie harcerzyki, prawie dzieci przebrane w mundury wojskowe jak z igły, prawiące z zawziętością patriotyczne kazania starym, obdartym wiarusom, tylko uśmiecha-

---

¹⁴ Ibidem, s. 12.

¹⁵ A. Piesiak-Robak, *Jędrzej Giertych (1903–1992). Biografia polityczna* (mps pracy doktorskiej), Poznań 2011, s. 35.

¹⁶ J. Giertych, *Wspomnienia ochotnika...*, op. cit., s. 14.

jącym się pobłażliwie i machającym ręką”¹⁷. Późniejszy ideolog obozu narodowego w czasie działań wojennych poza wrogiem stykał się także z żołnierzami poszczególnych formacji tworzących ówczesne Wojsko Polskie. W pracy opisywał on m.in. żołnierzy Armii Hallera:

Byli to poznaniacy, ludzie, którzy mi się wydawali bardzo starzy. Służyli w wojsku niemieckim, długo byli na zachodnim froncie, a gdy się dostali do francuskiej niewoli, czy też gdy do Francuzów uciekli, zgłosili się na ochotnika do armii polskiej we Francji i z armią tą do Polski wrócili. Byli później długo na polskiej wojnie gdzieś na kresach wschodnich. Znali się na swoim rzemiośle. Z pedantyczną precyzją ustawiali maszyny, szykowali się do zadania, które ich czekało. Do nas, niewyszkolonych smarkaczy, odnosili się z pogardą. Robili na mnie wrażenie ludzi o właściwościach niemieckich: byli metodyczni, dokładni, byli dobrymi żołnierzami, ale był w nich niemiły rys szorstkości i brutalności. Nie widziało się w nich także patriotycznego zapału. Może po prostu byli zmęczeni sześciu latami wojowania. Oraz jako ludzie doświadczeni lepiej zdawali sobie sprawę z tego, jak krytycznie sytuacja wygląda. Rozmawiając z nimi, użyłem wyrazu: front. Wsiedli na mnie: – Co? Front? To jest front? To nie jest front, tylko b...¹⁸.

Na kolejnych stronach wspomnień Giertych opisuje swój udział w bitwach pod Surazem, Łapami, Raciborami oraz w początkowej fazie bitwy warszawskiej, podczas której jego oddział stanowił część sił 5. Armii gen. Władysława Sikorskiego. Pierwszą bitwą, w której Giertych brał udział, była bitwa pod Raciborami:

Wkrótce zobaczyliśmy nieprzyjaciela. Maszerował ku nam ogromną ławą piechoty, – nie tyralierą, ale jakby falangą, ramię przy ramieniu. Za pierwszą taką ławą widać było w pewnej odległości drugą, a potem trzecią. Czy kładli się na ziemi? Czy były w tym ich posuwaniu się przerwy? Czy szli tak cały czas bez zatrzymania? Nie umiem już dzisiaj powiedzieć. Został mi we wspomnieniu tylko obraz tej straszliwej ławy, za którą szły dwie inne, maszerującej ku nam o szarej godzinie zaczynającego się zmierzchu i do której strzelaliśmy z całą zapamiętałością rozpacz i strachu. Była ich okropna ćma. W porównaniu do nich byliśmy małą garstką. Pamiętam, że sam ich widok budził we mnie uczucie okropnego lęku: przerażali swoją liczebnością. (...) A potem przyszedł rozkaz: – Bagnet na broń! I znowu mam w oczach obraz. Ogień ustał, wstajemy na nogi, ściskamy w garści karabiny z nałożonymi bagnetami. Jest nas garstka. Widzę przed sobą falangę rosyjskiej piechoty, w gęstniejącym mroku jej karabiny połyskują ponurym blaskiem. Przed falangą, tuż przede mną, idzie oficer. Mam go i dziś jeszcze przed oczyma jak żywego. Wygląda zupełnie jak carski oficer z wojny światowej, ubrany jest w szary szynel i w zielonkawy kaszkiet. Ma na sobie pas z rewolwerem i rzemieniem przez ramię. U rzemienia tego wisi pusta pochwa od szabli. Ma obnażoną szablę w rękę. Woła do nas: – Słazitje arużje (Złóżcie broń). Słyszę w naszej linii jakieś okrzyki i nagle linia nasza załamuje się i rzuca do ucieczki. Uciekam i ja¹⁹.

---

¹⁷ Ibidem, s. 34.

¹⁸ Ibidem, s. 115.

¹⁹ Ibidem, s. 60–62.

Warto w tym miejscu podkreślić, iż pomimo odczuwanego niezadko strachu przed nacierającym wrogiem, młody ochotnik nie żywił wobec spotykanych żołnierzy rosyjskich nienawiści. Silna formacja religijna, pomimo, jak sam podkreślał, przeżywanego wówczas kryzysu wiary, oraz znajomość wschodnich realiów kazały mu widzieć w Rosjanach zwykłych ludzi i bliźnich.

Udział Jędrzeja Giertycha w wojnie polsko-bolszewickiej nie pozostał bez wpływu na jego późniejszą twórczość. Zarówno jako publicysta i historyk oraz jako pisarz swoje zainteresowania skoncentrował m.in. na najnowszej historii Polski. Jako dziennikarz i polityk zaangażowany w działalność Stronnictwa Narodowego, jednym z celów swojej aktywności uczynił zwalczanie, mającej jego zdaniem negatywny wpływ na losy Polski i Polaków, legendy Józefa Piłsudskiego. Czynił to poprzez ukazywanie w kolejnych pracach błędów i ujemnych konsekwencji jego polityki²⁰. Samej wojnie poświęcił obszernie studium zatytułowane *Rozważania o bitwie warszawskiej 1920 r. O ile bowiem Wspomnienia ochotnika...* ukazywały wydarzenia z perspektywy prostego żołnierza, abstrahując przy tym niemal całkowicie od spraw wielkiej polityki i historii, o tyle *Rozważania o bitwie warszawskiej...* opisywały wojnę z perspektywy najwyższych szczebli dowódczych²¹. W formułowanych na jej kartach ocenach posiłkował się m.in. ustaleniami płk. Aleksandra Kędziora. J. Giertych rozwiewał przede wszystkim pokutujące po dziś dzień w rodzimej historiografii twierdzenie, mówiące o J. Piłsudskim jako o autorze zwycięskiego planu bitwy warszawskiej. Jednoznacznie wskazywał, „że rzeczywistym wodzem podejmującym wszystkie decyzje, a także okazującym główną inicjatywę oraz wysiłkiem swojej woli,

---

²⁰ Problematyce tej pisarz i ideolog poświęcił szereg prac, zob. m.in.: J. Giertych, *Józef Piłsudski 1914–1919*, t. 1–3, Londyn 1979, 1982, 1990; idem, *O Piłsudskim*, Krzeszowice 2011.

²¹ Tematyce tej poświęcił już wcześniej szereg artykułów publikowanych m.in. na łamach wydawanych przez siebie periodyków. W periodyku pn. „Ruch Narodowy” 1955, nr 2/3 opublikował następujące artykuły swojego autorstwa: *General Józef Haller o bitwie warszawskiej*, s. 127–132; *Rola generała Weyganda w bitwie warszawskiej*, s. 112–127. Również na łamach „Opoki” zamieścił szereg materiałów poświęconych J. Piłsudskiemu, np. omówienie pracy o. Józefa Warszawskiego zatytułowanej *Studia nad wyznaniowością religijną marszałka Józefa Piłsudskiego* (Londyn 1978), zob. J. Giertych, *Co przyniosła książka księdza Warszawskiego*, „Opoka” 1979, nr 16, s. 139–140. Osobny artykuł poświęcił także jednemu z głównodowodzących siłami polskimi w bitwie warszawskiej: J. Giertych, *General Tadeusz Rozwadowski*, „Myśl Polska” 1986, nr 7/10, s. 4–5.

opartej o wiarę w zwycięstwo, trzymającym w garści całość operacji – był generał Rozwadowski”²².

Również w opinii niektórych współczesnych badaczy to gen. Tadeusz Rozwadowski był autorem kluczowego dla powodzenia bitwy rozkazu z fikcyjnym numerem 10 000, noszącego datę 10 sierpnia:

W nocy z 8 na 9 sierpnia Rozwadowski napisał nowy plan bitwy. Uzasadniał to tym, że rozkaz z 6 sierpnia jest już znany powszechnie i jego założenia mogą być w posiadaniu bolszewików. Ale ważniejsza była inna przyczyna – okazało się, że główne siły bolszewickie nie idą bezpośrednio na Warszawę, lecz znacznie bardziej na północ – na Ciechanów i Płock, z zamiarem obejścia Warszawy i zaatakowania jej od zachodu, tak jak to było w 1831 roku, kiedy armia Iwana Paskiewicza szturmowała stolicę od strony Woli. Rozwadowski uznał, że w tej sytuacji polski front północny nie może być bierny, dlatego należy zmienić poprzednie ustalenia i wprowadzić istotną korektę – plan ataku spod Modlina na lewe skrzydło atakujących na północnym Mazowszu trzech armii bolszewickich. Atak miała przeprowadzić tworzona szybko 5. Armia gen. Władysława Sikorskiego²³.

W konsekwencji przeprowadzona znad Wkry w dniach 14–16 sierpnia ofensywa 5. Armii zmusiła do odwrotu armie bolszewickie, zażegnując tym samym groźbę oskrzydlenia całości sił polskich. Do powodzenia całości akcji, w decydującym dla przebiegu bitwy momencie, przyczynił się m.in. także żołnierski wkład siedemnastoletniego harcerza z Dywizji Ochotniczej, o czym on sam po latach pisał: „w dniu 15 sierpnia 1920 roku, w kulminacyjnym momencie bitwy warszawskiej, jako 17-letni ochotnik 201 pułku piechoty przeszedłem w zwycięskim natarciu przez rzekę Wkrę, po piersi w wodzie, z karabinem i ładownicami wzniesionymi ponad głowę, by nie zamokły, a na zdobytym przeciwnym brzegu zostałem ranny”²⁴.

Użyte w tytule powyższego tekstu określenie „antykomunistyczny rusofil” nawiązuje do artykułu autorstwa Krzysztofa Tarki²⁵. Opisany w nim został okres biografii J. Giertycha po roku 1945. Autor wzmiankowanego tekstu szczególnie nacisk położył na wątek dotyczący kon-

---

²² J. Giertych, *Rozważania o bitwie warszawskiej 1920 r.*, Toruń 2000, s. 142–143.

²³ J. Engelgard, *Gen. Rozwadowski i Bitwa Warszawska*, „Myśl Polska” 2020, nr 33–34, s. 11.

²⁴ J. Giertych, *Co robić? List otwarty do społeczeństwa polskiego w Kraju*, Londyn 1982, s. 82–83.

²⁵ K. Tarka, *Antykomunistyczny rusofil. Jędrzej Giertych o opozycji politycznej i polityce polskiej*, [w:] idem, *Mackiewicz i inni. Wywiad PRL wobec emigrantów*, Łomianki 2007, s. 309–343.

taktów narodowego publicyści z przedstawicielami Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL. J. Giertych pozostawał bowiem przez cały niemal powojenny okres jednym z czołowych przedstawicieli polskiej emigracji, którzy nie tylko nie kontestowali realiów Polski Ludowej, ale wręcz czynnie popierali zasadnicze kierunki jej polityki zagranicznej, ze stosunkiem do Związku Radzieckiego na czele²⁶. Biograf polityka wskazywał, iż podług autora *Rozważań o bitwie warszawskiej*...

(...) z faktu odrzucenia prób poszukiwania innych egzotycznych sojuszników jako nierealistycznych, wynika dla Polski, jako podstawa zabezpieczenia jej interesów narodowych, obowiązek trwałego, traktowanego strategicznie sojuszu ze Związkiem Radzieckim. Sojusz ten jest faktem naturalnym, odpowiadającym geograficznym i politycznym koniecznościom; Związek Radziecki jest dla Polski zapleczem i oparciem w dążeniu do obrony przed niebezpieczeństwem niemieckim, jest także barierą osłaniającą Polskę przed możliwością ekspansji azjatyckiej – na przykład chińskiej²⁷.

Poglądy takie J. Giertych głosił, pomimo iż w dorosłe życie, podobnie jak wielu innych liderów obozu narodowego, wkraczał właśnie na froncie wojny polsko-bolszewickiej²⁸. Znamionym pozostaje też, że to właśnie przeżyciami z tego okresu uzasadniał on swoją postawę²⁹. J. Giertych bez wątpienia do końca życia (zmarł 9 października 1992 roku) pozostał ideowym antykomunistą, jednak postawa ta nie przesłoniła mu nigdy zdolności do niezależnej oceny położenia zarówno państwa polskiego, jak i jego najważniejszego wschodniego sąsiada – Rosji.

Maciej Motas

---

²⁶ P. Cugowski, *Myśl polityczna Jędrzeja Giertycha*, Szczecin 2012, s. 199. Na temat stosunku J. Giertycha do Polski Ludowej pisał też m.in.: A. Kaczyński, *Niechciany pomocnik Gomułki*, „Rzeczpospolita”, dodatek „Plus Minus” 2005, nr 306, s. A12–A13.

²⁷ P. Piesiewicz, *Myśl ideowo-polityczna Jędrzeja Giertycha*, Krzeszowice 2006, s. 43.

²⁸ Spośród liderów młodego pokolenia narodowców w wojnie polsko-bolszewickiej brali udział m.in. Tadeusz Bielecki, Klaudiusz Hrabyk, Henryk Rossmann i Zdzisław Stahl, zob. K. Dziuda, *Hrabyk Klaudiusz*, [w:] *Leksykon piłsudczykowski*, t. 1, *Słownik biograficzny A–Ł*, pod red. J.H. Szlachetki, K. Dziudy, K. Piskały, Gdańsk 2015, s. 174; S. Kilian, *Myśl społeczno-polityczna Tadeusza Bieleckiego*, Kraków 2000, s. 13; M. Kofin, *Henryk Rossmann (1896–1937) – zapomniany prawnik i narodowiec we wspomnieniach przyjaciół i współpracowników*, „Glaukopis” 2020, nr 37, s. 110; W. Podjacksi, *Stahl Zdzisław*, [w:] *Leksykon piłsudczykowski*, t. 2, *Słownik biograficzny M–Ż*, pod red. J.H. Szlachetki, K. Dziudy, K. Piskały, Gdańsk 2017, s. 235.

²⁹ J. Giertych, *Co robić?...*, op. cit., s. 82–83.

Bibliografia

Prasa

Engelgard J., *Gen. Rozwadowski i Bitwa Warszawska*, „Myśl Polska” 2020, nr 33–34.

Giertych J., *Co przyniosła książka księdza Warszawskiego*, „Opoka” 1979, nr 16.

Giertych J., *General Józef Haller o bitwie warszawskiej*, „Ruch Narodowy” 1955, nr 2/3.

Giertych J., *General Tadeusz Rozwadowski*, „Myśl Polska” 1986, nr 7/10.

Giertych J., *Rola generała Weyganda w bitwie warszawskiej*, „Ruch Narodowy” 1955, nr 2/3.

Kaczyński A., *Niechciany pomocnik Gomulki*, „Rzeczpospolita”, dodatek „Plus Minus” 2005, nr 306.

Motas M., *Jędrzej Giertych na wojnie*, „Myśl Polska” 2012, nr 41–42.

Źródła

Bartoszewicz J., *Zagadnienia polityki polskiej. Wybór pism*, wstęp K. Kawalec, Ośrodek Myśli Politycznej, Narodowe Centrum Kultury, Kraków–Warszawa 2016.

Dmowski R., *Świat powojenny i Polska*, Wydawnictwo Nortom, Wrocław 1999.

Giertych J., *Co robić? List otwarty do społeczeństwa polskiego w Kraju*, Londyn 1982.

Wspomnienia

Giertych J., *Curriculum vitae Jędrzeja Giertycha*, oprac. M. Andrzejczak, Dom Wydawniczy „Ostoja”, Krzeszowice 2011.

Giertych J., *Wspomnienia ochotnika 1920 roku*, Wydawnictwo „Penelopa”, Warszawa 2012.

Opracowania

Aksamitek S., *General Józef Haller. Zarys biografii politycznej*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1989.

Cugowski P., *Myśl polityczna Jędrzeja Giertycha*, Wydawnictwo My Book, Szczecin 2012.

Dziuda K., *Hrabyk Klaudiusz*, [w:] *Leksykon piłsudczykowski*, t. 1, *Słownik biograficzny A–Ł*, pod red. J.H. Szlachetki, K. Dziudy, K. Piskały, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2015.

Engelgard J., „*Cud nad Wisłą*” – 1920 rok, Biblioteka Miesięcznika „Pod Prąd”, Warszawa 1988.

Engelgard J., *Koncepcje inkorporacyjne Romana Dmowskiego i ruchu narodo-demokratycznego w latach 1918–1921*, [w:] *Od Bitwy Warszawskiej do Traktatu Ryskiego*, red. T. Skoczek, Muzeum Historii Ruchu Ludowego, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2014.

Faryś J., *Między Moskwą a Berlinem. Wizja polskiej polityki zagranicznej 1918–1939*, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Oddział w Szczecinie, Szczecin–Warszawa 2019.

General Józef Haller i jego żołnierze. Informator z wystawy, pod red. T. Skoczka, Muzeum Niepodległości, Warszawa–Wrocław 2019.

General Józef Haller – patriota, żołnierz, wychowawca młodzieży, społecznik, Wydawnictwo Myśl Polska, Warszawa 2014.

Giertych J., *Józef Piłsudski 1914–1919*, t. 1–3, Wydawnictwa Towarzystwa im. Romana Dmowskiego, Londyn 1979, 1982, 1990.

Giertych J., *O Piłsudskim*, Dom Wydawniczy „Ostoja”, Krzeszowice 2011.

Giertych J., *Rozważania o bitwie warszawskiej 1920 r.*, praca wydana nakładem A. Krysiaka, Toruń 2000.

Kilian S., *Myśl społeczno-polityczna Tadeusza Bieleckiego*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000.

Kofin M., *Henryk Rossman (1896–1937) – zapomniany prawnik i narodowiec we wspomnieniach przyjaciół i współpracowników*, „Glaukopis” 2020, nr 37.

Piesiak-Robak A., *Jędrzej Giertych (1903–1992). Biografia polityczna* (mps pracy doktorskiej), Poznań 2011.

Piesiewicz P., *Myśl ideowo-polityczna Jędrzeja Giertycha*, Dom Wydawniczy „Ostoja”, Krzeszowice 2006.

Podjaski W., *Stahl Zdzisław*, [w:] *Leksykon piłsudczykowski*, t. 2, *Słownik biograficzny M–Ż*, pod red. J.H. Szlachetki, K. Dziudy, K. Piskały, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego Gdańsk 2017.

Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920, pod red. T. Krząstka, Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku, Warszawa 2009.

Tarka K., *Antykomunistyczny rusofil. Jędrzej Giertych o opozycji politycznej i polityce polskiej*, [w:] K. Tarka, Mackiewicz i inni. *Wywiad PRL wobec emigrantów*, Wydawnictwo LTW, Łomianki 2007.

Waskan J., *Zagadnienia polityki wschodniej w myśli politycznej ruchu narodowego w latach 1917–1921*, [w:] *Świat wokół Rzeczypospolitej. Problematyka zagraniczna w polskiej myśli politycznej pierwszej połowie XX wieku*, pod red. W. Parucha, K. Trembickiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007.

“Anticommunist russophile” during the Polish-Soviet War of 1920

Keywords

Polish-Soviet War, Józef Haller, Jędrzej Giertych

Summary

Beginning in the 1930’s, Jędrzej Giertych was one of the leading ideologists and activists of the National Party (Stronniectwo Narodowe). He entered his adulthood as a 17-year-old volunteer fighting during the Polish-Soviet War. He also fought in the battles of Suraż, Łapy, Racibory and was involved in the initial phase of the Battle of

Warsaw, in which his unit formed a part of the Gen. Władysław Sikorski's Fifth Army. In a paper titled *Wspomnienia ochotnika 1920 roku* (Memoirs of a 1920 volunteer) issued in 1958, he described what he had gone through during this period. The ideologist related to the National Democracy (Narodowa Demokracja) was also the author of historical studies covering war issues.

„Antikommunistischer Russophile“ im Polnisch-Sowjetischen Krieg von 1920

Schlüsselwörter

Polnisch-Sowjetischer Krieg, Józef Haller, Jędrzej Giertych

Zusammenfassung

Jędrzej Giertych gehörte seit den 1930er Jahren des 20. Jahrhunderts zu den führenden Ideologen und Aktivisten der Nationalen Partei. Als er ins Erwachsenenalter eintrat, nahm er als Siebzehnjähriger freiwillig am Polnisch-Sowjetischen Krieg teil. Er beteiligte sich an den Kämpfen bei Suraz, Łapy, Racibory und an der Anfangsphase der Schlacht bei Warschau, während deren seine Truppe zur 5. Armee von General Władysław Sikorski gehörte. Er beschrieb seine Erlebnisse aus damaliger Zeit unter anderem in einem 1958 herausgegebenem Werk *Erinnerungen eines Freiwilligen von 1920*. Die Kriegsproblematik wurde auch in den historischen Arbeiten berührt, deren Autor der mit der Nationalen Partei verbundene Ideologe war.

«Антикоммунистический русофил» и польско-советская война 1920 г.

Ключевые слова

польско-советская война, Юзеф Халлер, Енджей Гертых

Резюме

С 30-х годов 20 века Енджей Гертых являлся одним из ведущих деятелей и идеологов националистического движения. Начало его взрослой жизни пришлось на советско-польскую войну, во время которой семнадцатилетний Гертых служил добровольцем. Он принял участие в сражениях при Сураже, Рациборах, а также в начальной фазе Варшавской битвы, во время которой служил в составе 5-й армии под командованием ген. Владислава Сикорского. Свои воспоминания об этом периоде Гертых описал в книге *Wspomnienia ochotnika 1920 roku* (рус. *Воспоминания добровольца 1920 г.*), изданной в 1958 году. Тема войны затрагивалась также в других исторических трудах, которых автором являлся идеолог польской национал-демократии.